

TARİH VE HADİS İLİMLERİNDEKİ TENKİT USULLERİ*

Methods Criticism in History and Hadith

Yrd. Doç. Dr. Ali ARSLAN**

ÖZET

Tarih ve Hadis ilimleri geçmiş hakkında bilgi vermek noktasında birleşmelerine rağmen, aralarında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Doğru ile yanlış birbirinden ayırt etme işlemi olarak kısaca tarif edilebilecek olan tenkit sistemi, her iki ilim dalı için de hayati derecede önemlidir. Çok eski devirlerden beri kullanılan Tarih tenkit sistemi, zamanla gelişmiş ve özellikle son bir kaç asırdan beri de iç ve dış tenkit başlıkları altında sistemleşmiştir. Araştırmamızda öncelikli olarak, Tarih ilminde kullanılan tenkit usulleri ile Hadis ilmindeki sened, ravi ve metin tenkidi usulleri kısaca özetlenmiştir. Peşinden iki tenkit sistemi bazı maddeler halinde karşılaştırılmıştır. Neticede Hadis tenkit sisteminin, Tarih tenkit sisteminden daha hassas ve ayrıntılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Hadis, Tenkit, Usul, Karşılaştırma

ABSTRACT

The meeting point of History and sciences of Hadith, is to provide information about the past. However, significant differences between them is available in. Criticism system can briefly described as: to distinguish between right and wrong. This is for both branches of science is also vitally important. History criticism system, has been used since ancient times. This criticism methods, developed over time and now has been systematized in the titles of internal and external criticism. In our research, firstly, criticize methods, which used in the hadith and history, are briefly summarized. Then, these methods, are compared, under certain substances. As a result, the following conclusions were reached: Criticism system, has been used more precise and detailed in the science of Hadith.

Keywords: History, Hadith, Criticism, Method, Comparison

* Bu makale yazarın "Hadiste Metin Tenkidi Prensibi Olarak Tarihe-Vakiaya Aykırılık, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun, 2007." Künyeli tezinden üretilmiştir.

** Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (aarslan6110@mynet.com)

Giriş

İnsanların geçmişini inceleyen ve onların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik kapsamlı eylemlerinin tablosunu takdim eden bir disiplin olan Tarih ilmi ile Peygamberimiz (sav)'in söz, fiil ve tasviplerinden bahseden Hadis ilminin usulleri arasında temel bazı noktalarda ortaklık bulunmaktadır. Tarih, geçmişte yaşanmış olayları, kişileri ve kurumları inceler. Hadis ilmi ise, Peygamberimiz (sav)'in sözlerinin, davranışlarının, uygulamalarının ve onunla ilgili bütün bilgilerin tespiti, sonraki nesillere nakledilmesi ve bu esnada karşılaşılan problemlerle ilgilenir.

Zaman zaman Tarihin bir ilim dalı olup olmadığı da tartışılmış¹ ve Tarih'in, ancak metodu, tarih tenkidi ve yardımcı ilimlerin müdahalesiyle ilmî bir kimliğe bürünebileceği kabul edilmiştir.² Tarihi hakikate ulaşabilmemiz en başta tarihçinin objektifliğini gerektirdiğinden, tarih bilgisi, şahitlikleri, vesikalari değerlendirip açıklayan tarihçiden ayrılmaz.³ Herhangi bir kaynağın, bir hâdise hakkındaki şehâdetin veya bundan çıkarılan neticenin gerçeğe uygun olup-olmadığı sonucuna varabilmek de, her şeyden önce Tarih tenkit sisteminin iyi işlemesine⁴ ve ulaşılan neticenin Tarih felsefesi süzgecinden geçirilmesine bağlıdır. Tarih felsefesi, tarihten faydalanma, ondan ders alma usûl ve prensipleridir. Olayların *neden ve niçinini* araştırmadan, bir takım belge koleksiyonlarını neşretmek, yeterli değildir. Belge ve bilgi olmadan, tarihin felsefesini yapmak da mümkün değildir.⁵

Biz araştırmamızda genel olarak Tarih tenkit sistemi hakkında bilgi verecek, Hadis ilmiyle ayrılmaz ilişkileri sebebiyle, zaman zaman da İslam Tarihçiliğine temas edeceğiz.

Bilindiği üzere İslam Tarihçiliği, ilk zamanlarda Hadis ilmi içerisinde, onun kaidelerine göre aktarılmış, daha sonra müstakil ilim dalı haline gelmiştir. Nitekim ilk Siyer ve İslam Tarihi çalışmaları Hicrî 100. yıldan sonra başlamıştır ki, bu konudaki ilk eser, İbn Şihâb ez-Zühri'nin (v. 124/742) "Megâzi"sidir.⁶ İlk İslam Tarihçileri, insanlığın geçmişine ait önemli olayları ve bunlarla ilgili çeşitli kaynakları, rivâyetleri eserlerinde derleyip toplamışlardır. Bu usul, neticede rivâyetleri toplamakta esas şeklini almış olup, eserler tenkitsiz ve tertipsiz bir şekilde derlenmiş ve tarih felsefesi ile ilgilenilmemiştir.⁷ Bu itibarla, İslam tarih yazıcılığının, tarih yazma şekilleri bakımından, rivâyetçi (nakilci) usûlden sayılmaktadır.⁸

1 Hasan Osman, *Menhecû'l-Bahsi't-Tarihi*, 7. baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1996, s.16; Tarih'in ilim olmaktan ziyade, Sanat, Edebiyat ve Ahlak eseri olduğuna dair görüşler için bak.: Max Nordau, *Tarih Felsefesi (Felsefe-i Tarih)*, haz. Levent Öztürk, Ayışığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.32,33.

2 Leon, E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev.Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K., Ankara, 1989., s.5,7.

3 Leon, a.g.e., s.12; Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 69,73.

4 Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İst. Üniv.Edeb. Fak. Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1950, s.75

5 Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Elazığ, 1999, s.4 .

6 Hizmetli, Sabri, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

7 Hizmetli, a.g.e., s.19,20,21.

8 Kafesoğlu, İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İst. Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi*, Mart 1962-Eylül 1963, İst. Edeb.

Bununla beraber İslam âlimleri arasında Tarih yazışında muayyen usul takip edenler de bulunmaktadır. Bunlara İbn Haldun (v.808/1405), el-İcî (v.840/1436) ve el-Bîrûnî (v. 1048/1638) gibi tarihçiler örnek verilebilir.⁹ Yine İbn Haldun'un çağdaşı Kâfiyeci'nin (v. 879/1474) "el-Muhtasar fî ilmi't-Tarih" adlı eseri de tarih metodolojisine tahsis edilmiş bilinen en eski risâledir.¹⁰

Fakat biz bu çalışmada daha çok Tarih ilminde kullanılan tenkit usullerinin, Hadis ilminde kullanılan tenkit usulleri ile karşılaştırması üzerinde duracağız.

A. Tarih İlimindeki Tenkit Unsurları

Tarihte tenkit işleminin başlangıcı çok eskilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi ilk yazılı eserlerle beraber sahte adlarla üretilen eserler ve kopyalar da ortaya çıkmıştır. İnsanlar kendileri ile ilgili bilgileri ve ilimleri kayıt ve tedvine başladıkları zamandan itibaren, bunların muhafazasına da gerek duymuşlardır. Bu amaçla ilk kütüphane tesis edenler ise 1.700 (m.ö) senelerinde Bâbilliler olmuştur. Daha sonraki dönemlerde kütüphanelerin¹¹ ve kitapçılardan daha da gelişerek devam etmesi tenkit faaliyetinin gelişimini de hızlandırmıştır.

Rönesans ile birlikte her konuda bir ilerleme ve gelişme olduğu gibi bu konuda da ciddi ilerleme kaydedilmiş, metin tenkidi faaliyetleri daha da gelişmiştir.¹² Ayrıca Batı tarihçiliğinde usullü tenkidin gelişiminde, Kitab-ı Mukaddes'in kaynaklarının tespiti ve kutsal metinlerin yorumlanmasında uygulanan tenkit usullerinin de önemli katkısı olmuştur.¹³

Tarih tenkidi, tarihte doğruyu yanlıştan ayırt etmeye tahsis edilmiş bir usuldür. Tarih ancak şahitliklere dayalı yazıldığından, tarihte doğruyu yanlıştan ayırmak üç temel işleme tabi tutulmuştur: Öncelikle şahitlikleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve nihayet onları anlamak.¹⁴ Tarih tenkidinin rolü, doğru, muhtemel, mümkün, inanılmaz, yanlış, yalan, doğrulanması imkânsız olanı ayırt etmekten ibarettir. Sadece hatalı bir vesikayı bertaraf etmekle yetinmeyip, doğru bir vesikada hatalı olabilecek hususu veya tahrif edilmiş bir şahitlikle varlığı sürüp gidebilen gerçeği ayırt etmekle de ilgilenmek durumundadır.¹⁵ Tarih'te kullanılan tenkit usulleri, günümüz araştırmalarında, iki merhalededir: Dış tenkit

Fak. Matbaası, İstanbul, 1963, ss. 1-16, s.1; Zeki Velidi Togan, "Ortaçağ İslam Aleminde Tenkidi Tarih Telâkkisi", *İs. Tet. Ens. Der.*, c.1, cüz.1-4, İstanbul, 1954., s.43.

9 Togan, *a.g.m.*, s.44-46; Hizmetli, *a.g.e.*, s.21,22.

10 Şulul, Kasım, "Kafiyeci'nin 8788-879/1386-1474) Tarih Metodolojisi İle İlgili Görüşleri", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII-XIV, İzmir, 2001, ss. 217-239, s.218.

11 Kütüphaneler hakkında detaylı bilgi için bz.: Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, sad. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976, III, 416, 417, 418.

12 Leon, *a.g.e.*, s.20.

13 Ayhan Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 2, sayı, 2, 2004, s.15,16.

14 Leon, *a.g.e.*, s.3; Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev.Galip ATAÇ, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 64,65.

15 Leon, *a.g.e.*, s.4

ve iç tenkit.¹⁶ Dış tenkit ve gerçeklik tenkidi, vesikaların nereden çıktığını ve dış değerini inceler, onları kabul eder veya reddeder. İç tenkit ve inandırıcılık tenkidi ise, aynı vesikaların iç değerini takdir eder ve metnin tam olarak anlaşılmasını sağlar.

Aslında tenkit işlemlerinin bu şekilde tasnifi ananevi olduğu kadar sun'idir. Onların gerçekten ayrılabilceğini düşünmek, bir hata olur. Dış tenkit, metinleri muhtevalarından bağımsız incelemek ister, fakat bu iddia, bir gerçeği açığa vurmaktadır: Gerçek safhalarının hiç birinde tenkit, vesikaların muhtevalarının bilinmesinden soyutlanamayabilir. Örnek vermek gerekirse, eğer tarihlenmemiş herhangi bir yazma, daha önce bilinen bir metinden hareket ediyor, onu taklit ediyor ve onu kullanıyorsa, söz konusu yazma bu metinden daha önceki bir tarihe ait olamaz; o halde iç tenkit bazen dış tenkitten önce gelir.¹⁷

Dolayısıyla tenkit yapılırken tenkit işlemi bütün cepheleriyle ele alınmalı ve ona göre bir sonuca ulaşılmalıdır.

1. Dış Tenkit

Dış tenkit kapsamına giren hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Eserin tanıtıcı unsurlarının tespiti: Eserin yazarının tespiti, eserin adının tespiti, kaleme alındığı tarihin tespiti.

Bir eserin adı ve yazarının bilinmesi kadar kaleme alındığı tarihin bilinmesinde de zaruret vardır. Bu hem birinci veya ikinci elden bir kaynak oluşunun tespiti için mühimdir; hem de birden fazla kaleme alınan eserlerde kaçınıcı te'lif olduğunun tespiti bakımından ehemmiyet arz eder. Eserin, hepsi de müellif hattı ile birkaç nüshası ve nüshalar arasında da farklılık varsa, ikinci ve daha sonraki te'liflerde ilkinde nazaran ne gibi değişiklikler yapıldığının tespiti bakımından, önce te'lif tarihlerinin bilinmesi gerekir. Eserin müstensih ve istinsah tarihinin tespiti, isim ve tarih bulunmayan eserlerin yazılış tarihinin tespiti.

Kimin tarafından yazıldığı bilinen, fakat te'lif tarihi olmayan eserlerin yazıldığı tarihin tespiti, müellif hakkında yeterli bilgi olup olmamasına bağlıdır. Ayrıca çeşitli sıfatlar, tarihlendirmede kullanılabilecek ipuçları dikkatle değerlendirilmelidir. Bunlar neticesinde eserin en erken (terminus postquem) hangi tarihte te'lif edildiği belirlenmiş olur. Yine aynı tarzda bir tespitle en geç (terminus antiquem) tarih de bulunabilirse, eserin yazılışını muayyen iki tarih arasındaki devreye indirmek mümkün olur. Yine aynı şekilde kâğıdın cinsi, hattın karakteri tarihlendirmede

16 Leon, a.g.e., s.23; Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kübbealtı Neşriyat, İstanbul, 2001, 7.Baskı, s.28; Ch. V. Langlois, a.g.e., s. 66-96; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s.159; Salahattin Polat, Metin Tenkiki, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 181-221; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 494-525.

17 Leon, a.g.e., s.23,24.

önemli rol oynar. Yazı, zaman içinde tekâmül gösterdiğinden yazının hangi devre ait olduğu tahmin edilebilir.¹⁸

Eserin yazıldığı yerin tespiti. Eserin yazılış yeri de diğer hususlar kadar mühimdir. Eğer eserde buna dair bilgi yoksa burada da bazı tahminlerde bulunabilir. Eserin dil ve şive özellikleri ve hattın karakteri, mütehasşislara çok şeyler söyleyebilir.

b) Kaynak tahlili: Eserin orijinalliğinin tespiti, en iyi nüshanın tespiti. Bunun iki yolu vardır: a-Eserin muhtelif yerlerinden seçilen kısımların karşılaştırılması; b-Eserin bütün nüshaları görüldükten sonra birbirine benzeyen nüshaların en iyilerinin seçilmesi. Neticede nüsha sayılarını en aza indirmek ve böylece farklılıkların gösterilmesi ile aslına en yakın metin tesis edilip, farklılıkların notlarda gösterilmesi yoluna gidilmesi ki buna tenkidli metin denilmektedir.

c) Belgelerin tenkidi (Diplomatik Tenkit): Belgenin hakiki oluşunun tespiti, belgenin tarihi ve muamelesinin tatbiki konulup konulmadığının tespiti, belgenin hangi bürodan çıktığının tespiti.¹⁹

2. İç Tenkit

a) Müellifin tenkidi:

Yazarının şahsiyeti, fikirleri, dini inanç ve siyasi görüşleri gibi konular eserinin tarafsız bir kalemden çıkıp çıkmadığını belirleyebilmek açısından önem taşımaktadır. Yine müellifin doğru bilgi verebilmesi için belirli bir tahsil ve kültür düzeyine de sahip olması gerekir.

b) Olayların tenkidi:

Eserde verilen bilgiler diğer eserlerle karşılaştırılarak doğrulukları tespit edilmeye çalışılır. Ayrıca eserin bizzat müşahedeye dayanıp dayanmadığı üzerinde durulur.

c) Eserin kıymeti hakkında hüküm verilmesi:

Kaynak değeri araştırılan eserlerdeki olaylar, anlatış şekli farklı olmakla birlikte, o devrin tanınan diğer kaynaklarına uyuyorsa, eserde verilen bilgilerin güvenilirliğinden şüphe edilmez. Fakat diğer eserlerde bulunmayan bazı olaylara yer verilmiş yahut da bunun tam aksi yapılarak tamamen ihmal edilmişse, bunun sebeplerinin araştırılmasına ihtiyaç duyulur.²⁰

İnandırıcılık tenkidi de denilen iç tenkit, metinlerin kontrolünü aşar; yorumun veya tefsirin tenkidine de girer. Aslında önemli olan şahitliğin tenkididir. Geçmiş

18 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.30; Ch. V. Langlois, *a.g.e.*, s. 80,81,82,83.

19 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.28-34; Togan, *a.g.e.*, s.82-105.

20 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.34,35; Togan, *a.g.e.*, s.105-110.

biz ancak başkasının aracılığı sayesinde tanımaktayız. Eğer her birimiz Tarih'i kendi gözlemlerimize indirgeseydik, Tarih çok kısa olurdu! Burada tek şahit durumu karşımıza çıkar. Hukukta "tek delil, yok delil" kelamının tarihte yeri yoktur. Ciddi, algılaması güçlü ve doğru bir insanın sözü, bizi kesin bir kanaate ulaştırmaya yetebilir, hâlbuki şüpheli birçok şahidin tasdikleri de şüphelidir.²¹

Tarihte tenkit işleminin başlamasıyla birlikte birtakım tecrübeler oluşmuştur ki, bu tarihi tenkit tecrübesi, bazı kaidelerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır; ki bazıları şunlardır: Tarihi, modern tarihçilerin yazılarını kopya ederek değil, fakat kaynaklara göre yazmak gerekir. En büyük güven, anlattıkları olayların çağdaşı olan yazarlara gösterilmelidir. Bir kopya, otoritesini bize ulaştığı şekil altındaki eski görünüşüne dayandıramaz. Bir kopyadaki hata riski, orijinal ile bu kopya arasındaki araçların sayısı ile orantılıdır. Bir metin, onu olduğu gibi anlamak için her şey yapılmadan önce düzeltilemez. Bir metin bağlamından ayrılamaz. Bir metin, edebi türü dikkate alınarak incelenmek zorundadır.²²

Bütün bu anlatılanlar neticesinde tarih tenkit unsurları şu şekilde sıralanabilir: Kaynakların toplanması, kaynakların sıhhatinin tespiti (iç tenkit-dış tenkit), kaynağın anlaşılması,²³ tarihi bilgiyi aktaranın doğruluk ve adalet durumunu tetkik ve tarihçinin zikrettiği bilgilerin doğruluk derecesini ve dikkatini tespit etmek.²⁴ Yukarıda da ifade edildiği gibi Tarihte kullanılan tenkit unsurlarının iç ve dış tenkit diye ayrılması biraz da konunun izahını kolaylaştırmak bakımındandır..²⁵

Kısaca özetleyecek olursak, Tarih tenkidinde öncelikli olan tarihî materyalin doğru tespit edilmesidir. Burada da özellikle şahitliğin tenkidi önemlidir. Aslında Tarih, başkaları tarafından aktarılan bilgilerin toplamından oluşmaktadır. Tarih ilminde de şahitliğin önemi kabul edilmekte, fakat eldeki malzeme sistemli bir isnad zincirinden mahrum olduğundan ister istemez metin tenkidine ağırlık verilmektedir. Bu sebeple tarihçi bulduğu her şeyi değerlendirmek istemekte ve bunun neticesinde bazen değersiz malzemeleri kullanabilmektedir. Olayları anlatabilmek için kurgudan yararlanmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü tek tek belgeler, kendi başlarına bir anlam ifade etmemektedirler. Tarihçi, binlerce belge içinden kendi ilgi ve amacına uygun bir şekilde bazı belgeleri seçmektedir. Bu belgeleri denetleme imkânı ise son derece sınırlıdır. Belgeleri düzenleyen kişiler hakkındaki bilgiler çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Belgeleri benzeri belgelerle kontrol etme imkânı ise son derece kısıtlıdır.

21 Leon, *a.g.e.*, s.25.

22 Leon, *a.g.e.*, s.27.

23 Hasan Osman, *Menhec*, s.68-150; Tarih tenkidine örnek için bkz. İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, Necmettin Yurtseven, *Apokrif Tarih Yazıcılığı – Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi-* Araştırma Yayınları, Ankara, 2003.

24 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 514.

25 Tekines, *a.g.m.*, s.23.

B. Hadis İlimindeki Tenkit Usulleri

Bir hadis terimi olarak “tenkit”, ravilerin, rivayet tekniklerinin ve hadis metinlerinin ilmî usullerle incelenerek, hadislerin sıhhat durumunun belirlenmesi anlamına gelmektedir. Aslında “tenkit” kelimesi, Hadis ilminde, daha sonradan kullanılmaya başlamıştır.²⁶ Bunun yerine önceleri, cerh ve ta’dil, temyiz, muâraza, ihtilâf, teâruz, işkâl gibi klasik kavramlar kullanılmıştır.²⁷ “Metin tenkidi” deyimi hadis ilmüne şarkiyatçıların ve modern tarihçilerin terminolojisinden geçmiş²⁸ ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Hadis tenkidinde öncelikli olarak bilinmesi gereken husus, ister sened ister metin tenkidi olsun, yalnızca rivayetin aidiyetinin tenkit edilmesidir. Yoksa bizzat Resûlullah’ın (sav) sözleri ve fiillerinin kritik edilmesi, hadis tenkidinin konusu ve gayesi değildir. Çünkü O’nun masumiyeti böyle bir eleştiriyi şiddetle reddeder. Hadis tenkidinde, yalnızca Resûlullah’ın söz ve fiillerinin kendisine nispetinin doğruluğu; ravinin yalancı, karıştıran, unutan veya rivayetinde hata yapan kimselerden olup olmadığı araştırılır.²⁹

Hadis tenkidini, doğrusu ile yanlışını birbirinden ayırma çabası olarak ele alırsak, bu faaliyetin çok erken bir devirde başladığını görebiliriz. Fakat bu ilk merhalede tenkit, Hz. Peygamber’e gidip kendisinin söylediği haber verilen bir şeyin doğruluğunu tespit etmekten başka bir mana ifade etmiyordu.³⁰ Gerçekte, Kur’an-ı Kerim tarafından tarif edilen İbrahim (a.s.)’ın kıssasında³¹ olduğu gibi, bu dönemde tenkit amelisi, Müslümanların kalpleri mütmain olsun diye, fiilî takviye amelisi yönteminden ibaretti. Nitekim Dımâm b. Sa’lebe, Hz. Peygamber’e (sav) gelerek: “Ey Muhammed! Senin elçin bize geldi ve şunları söyledi” dedi. Peygamber (sav) de: “Doğru söylemiş”, diye cevap verdi.³²

Şahabenin bu tür tahkik ve tetkiklerine daha başka örnekler de verilebilir.³³ Bu örnekler ışığında Resûlullah’ın hadislerinde araştırma, tedkik ve tenkit işleminin daha onun hayatında iken başladığını söyleyebiliriz.

Bu hassasiyetin belli bir endişenin ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hatta bizzat Hz. Peygamber, kendisine vahyedilen ayetleri vahiy kâtiplerine

26 Aslında “tenkit” kelimesini Hadis ilminde, daha sonradan kullanılmaya başlanmıştır . Bkz.: Ayhan Tekineş, “Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı”, *Sakarya Ü.İ.F.D.*, Sayı 1, Sakarya, 1996, s.203.

27 Muhammed Mustafa A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, Usûl Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79,80.

28 Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s.157.

29 Selahaddin b Ahmed el-Idlebi, *Menhecü Nakdi’l-Metn İnde Ulemâi’l-Hadis’i’n-Nebevî*, Beyrut, 1983, s.30; el-A’zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü’n-Nakd inde’l-Muhaddisin*, Mektebetü’l-Kevser, Riyâd, 1982, s.5; Ayhan Tekineş, “Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı”, *Sakarya Ü.İ.F.D.*, Sayı 1, Sakarya, 1996, s.203.

30 el-A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (Asıl Adı: *Studies Hadith Methodology And Literature*), çev. Çetintaş, Recep, Usul Yayınları, İstanbul, s.80.

31 Bakara 2/ 260.

32 Buhârî, İlim, 6, (I, 22); Müslim, İman, 10, (I/41,42).

33 el-A’zamî, *Menhec*, s. 7-11.

yazdırdıktan sonra, yazılanı okutmak suretiyle onların aslına uygunluğunu kontrol etmiştir. Zira bazı kelimelerin unutulmuş, yanlış anlaşılmuş ya da yanlış yazılmış olma ihtimali mevcuttur. Her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar gelen vahyin mukabelesi, son yılda da tamamının iki kez tekrar edilmesiyle metnin kontrol ve korunmaya olan ihtiyacına dikkat çekilmiştir.³⁴ Bu uygulama dini bir değer, hatta din olarak kabul edilen hadislerin korunması noktasında da hassas olunması ve önlem alınması gerektiğini îmâ etmiştir.³⁵

Nitekim Ashab³⁶ ve sonraki dönemlerde ulemâ³⁷ bu işareti almış, gerek oluşturdukları müzâkere meclisleriyle ve gerekse semâ, arz, kırâat ve imlâ gibi metnin aslına uygunluğu konusunda güven telkin eden ve garantör olarak görülen yöntemlere başvurmak suretiyle kendi şartlarının gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır.³⁸

Sahabe, birbirleriyle münasebetlerinde, İslam'ın tezahürüne imkân verdiği zihniyet icabı olarak, hak ve hakikat adına doğru gördükleri şeyi, muhatapları kim olursa olsun, söyleyecekleri şey ne derecede bulunursa bulunsun bildirmekten ve tenkitlerini zamanında yapmaktan asla çekinmemişlerdir. Peygamber'le (sav) olan münasebetlerinde vahyin şumûlüne giren durumlar hariç olmak üzere aynı zihniyetle hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber (sav), ileri sürülen görüşlere daima kıymet vermiş, şiddetli görünenleri müsamaha ile karşılamış, makul olanlarını tatbik etmekten geri durmamıştır. Peygamberlerinin son hareket tarzına bütün müslümanların boyun eğmiş bulunduğu ise tarihî bir hakikattir.³⁹

Bu şekildeki tenkit işi O'nun vefatı ile son bulmuştu. Ancak Müslümanların üzerine düşen O'nun sünnetine uymak olduğu için bu konudaki hassasiyetlerini aynen devam ettirdiler. Bu hususta ilk örnek Hz. Ebu Bekir (v.13/634) oldu. Ayrıca Hz. Ömer (v.23/644), Hz. Ali (v.40/660), Hz. Âişe (v. 57/677) ve İbn Ömer (ra) (v.73/692) gibi başka sahabiler de bu yolda ilk örneklerdir.⁴⁰

Onlar hadis ve sünnetin önemini çok iyi bildiklerinden bu konuda sonrakilere çok güzel prensipler bırakmışlardır. Çünkü menşe' itibarıyla Hz. Peygamber'e (sav) dayanan bir ifade ile başkasına ait olan sözün, doğru bile olsa, konuları farklıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'e atfedilen bir takım uydurma ve hatalı rivayetlerin ortaya çıkması veya en azından bu ihtimalin bulunması, bu konuda ta başından beri Müslümanları hassas davranmaya zorlamıştır.⁴¹

34 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 7, (VI, 101); Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 98,99, (IV, 1904,1905); İbn Mâce, el-Cenâiz, 64, (I,518), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 276.

35 Yavuz Ünal, "Hadis Tespit Sisteminin Doğuş ve Gelişim Seyri Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt. 1, sayı 2, yıl 2003, s.15.

36 Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *Hadis Usulü ve Tarihi*, U.Ü.Basımevi, Bursa, 1993, s. 40-45.

37 Başaran, a.g.e., s.71-78.

38 Ünal, a.g.m., s.15.

39 Mehmed Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1962, Ankara, s.16.

40 el-A'zamî, *Menhec*, s.10, 11.

41 Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yayınları, Samsun, 2001, s.268.

Sened ve metin tenkidi kavramlarının henüz terimleşmediği ilk dönem Müslümanlarının hadisin tespitinde nasıl bir tavır takındıklarını şu başlıklar halinde özetleyebiliriz: a-Haberin doğruluğunu bizzat Hz. Peygamber'e sormak. b- Rivayetleri Kur'an'a ve maruf sünnete arz etmek. c- Haberi nakledenden şahit istemek. d- Haberi nakleden raviye yemin ettirmek. e- Raviye hadisi kimden aldığını sormak. f- Hadisleri kabulde seçici davranmak. g- Hadisin senedini araştırmak. h- Ravilerin doğru söyleyip söylemediklerini sorgulamak.⁴²

Hadis tenkit işleminin ortaya çıkmasında en önemli âmil, hadis rivayetiyle birlikte hadis uydurma faaliyetinin de başlaması ve insanın tabiatı gereği hata yapmaya eğilimli olmasıdır.⁴³ Bu şekilde başlayıp gelişen hadis tenkidi bir müddet sonra sistematik hale gelmiştir. Hadisler sened ve metin olarak iki kısımdan oluştuğu için, rivayetler üzerinde yapılacak bir tenkit çalışmasında da sened ve metin tenkidi ön plana çıkmıştır. Klasik Hadis Usulünde tenkit işleminin nasıl yapıldığı konusunda hüküm vermek için öncelikle sahih hadisin nasıl tarif edildiğine, hangi şartların ileri sürüldüğüne bakmak gerekmektedir:

“Adalet ve zapt şartlarına sahip ravilerin Hz.Peygamber'den muttasıl bir isnadla rivayet ettikleri, şâz ve illetten uzak hadise sahih hadis denir.”Tarifte geçen maddeleri sıralayacak olursak: İsnadı muttasıl olmalıdır, senedindeki ricalin hepsi adalet vasfını taşımalıdır, senedindeki ricalin hepsi zabt vasfını taşımalıdır, hadis şâz olmamalıdır, hadisin sened ve metninde herhangi bir illet bulunmamalıdır.⁴⁴

Bu tarifi taşıdığı unsurlardan da anlaşılacağı gibi hadiste tenkit işlemi başlıca isnad, ravi ve metin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bundan sonraki kısımda Hadis Usulünde kullanılan başlıca tenkit usulleri, tarihte kullanılan tenkit usulleri ile mukayese edebilmek için kısaca özetlenecektir.

1. İsnad Tenkidi

İsnad, sözün asıl sahibine araçlar vasıtasıyla yükseltilmesidir. Hadiste isnad uygulamasının başlangıcı ile ilgili olarak değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde özellikle dikkat çeken husus “fitne” olayı ve fitnenin ortaya çıkmasıyla isnadın sorulması arasında sıkı bir bağlantının bulunmasıdır. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in (sav) ashabından çok sayıda insanın hayatta olduğu bir dönemde isnad uygulamasının da başlamış olduğu ve hadis uydurma hareketinin hız kazanması ile birlikte isnad uygulamasının daha usullü bir tarzda kullanılmaya başladığı söylenebilir.⁴⁵

42 Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)*, D.İ.B.Y., Ankara, 1987, 9. baskı, I, 52-56; ed-Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev. İ. Çelebi, A. Bebek, A. Yücel, Kitabevi, İstanbul, 1997, s.54-82; Ünal, a.g.e., s.267-295.

43 el-İdlebi, *Menhec*, s.39-68.

44 İbn Salâh, Osman b. Abdırrahman, *Ulûmu'l-Hadîs*, Dimeşk, 1392, s.8; İbn Hâcer, *Nuhbetü'l-Fiker*, s.18, es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribu'r-Râvi fî Şerh-i Takribi'n-Nevevi*, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, 1985, s.22; el-İdlebi, *Menhec*, s.31; Ahmet Nâim, a.g.e., I, 202,203; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi Basıevi, Ankara, 1987, 3.baskı, s.89; Başaran, a.g.e., s.110,111.

45 Ekrem Ziyâ Umerî, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya, Esrâ Yayınları, Konya, 1990; Muhammed Zübeyr Siddîki, *Hadis*

İsnad uygulamasını gerçekleştirmek için bulunan en güzel formül; hadis rivayet eden şahsa, rivayet ettiği hadisi kimden öğrendiğini mutlaka açıklama mecburiyetinin getirilmesi ve kimden aldığını söyleyemeyen kişilerin rivayetlerinin alınmamasıdır.⁴⁶ Böylelikle herkesin hadis rivayet etmesinin önüne geçmek ve isnadda isimleri geçen şahısların araştırılmasını sağlamaktır.

Ayrıca rivayet sistemin kontrolü bakımından hadislerin hangi usulle öğrenildiği hususuna özel bir önem verilmiştir.⁴⁷ Bu usullerden semâ' ve arz yolu ile gelen hadislerle amel etmek isnadının muttasıl olması şartıyla vacip kabul edilmiştir. Bundan sonra en fazla kullanılan ve güvenilen yöntem icâzet ve münâvele,⁴⁸ üzerinde en fazla ihtilaf edilen usul ise vicâde olmuştur.⁴⁹

Şahabe neslinin tükenmeye başlaması ve özellikle hadis uydurma hareketinin hız kazanması, yukarıda bahsedilen yöntemlerin kullanılmasına, kısaca hadis tahammül ve edâsına ayrı bir önem vermeyi gerekli kılmıştır.

Hadislerin isnad bakımından zayıf kabul edilmeleri, isnadda yer alan ravilerden biri ya da birden fazlasının rivayet ettiği hadisi, hadis alma ve nakletme usullerinden biri ile almaması durumuna bağlanmış ve bu tür hadislerle, mürsel, munkatî, mu'dal, müdelles, mu'allak gibi isimler verilmiştir.⁵⁰ Bu hadisler isnadındaki kopukluk bakımından zayıf kabul edilmiş, amel edilebilmeleri için ayrıca birtakım şartlar aranmıştır.

İsnad sistemi ile ilgili kısaca vermeye çalıştığımız esas ve kaideler sayesinde bu sistem ilmî bir şekil almıştır. Belli bir müddet sonra da Hadis Edebiyatında kullanılan isnadların mukayeseli tetkikleri yapılmaya başlamıştır. Senedin mukayeseli olarak incelenmesi, hadis etrafında pek çok ilimlerin doğmasına yol açmıştır.⁵¹ Ayrıca isnad sistemi sadece hadis rivayetinde devam etmemiş, bilakis teliflerinden itibaren Hadis ve Hadis'e yakın alanlardaki kitaplara da tatbik edilmiştir.⁵²

Matbuâtın bilinmediği ve bir kitabın nüshalarının, sadece elle yazılarak istinsah edildiği bir devirde, isnadını verme işi, kitapların mevsukiyetini muhafaza için cidden faydalı ve esas olmuştur. Hadisçilere göre kitapların isnadı, istinsahlarında

Edebiyatı Tarihi Menşei, Tekamülü, Hususiyetleri ve Tenkidi, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1996, s.120; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara, 1991, 5.baskı, s.93,96; Başaran, a.g.e., s.68; Ünal, a.g.e., s.311; Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sir Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.94.

46 Müslim, *Mukaddime*, I,13. (I, 13,14).

47 Bak. İbn Salâh, a.g.e., s.72,84,85; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, DİB Yayınları, Ankara, 1988, s.70-84; Ahmet Nâim, a.g.e., I, 399-449; Koçyiğit, a.g.e. s.61-70; Başaran-Sönmez, a.g.e., s.72-78; Karacabey, a.g.e., s.96-101.

48 Muhittin Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Danişman, Ünal, Yavuz, Samsun, 2002,s.170,171.

49 M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1959, s.48.

50 Bak. Ahmet Nâim, a.g.e., I, 141-169; Başaran-Sönmez, a.g.e., s.128-142; Karacabey, a.g.e., s.128,134.

51 Ali Yardım, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, I, 167.

52 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.208.

da kaydedilmelidir. Onlar, yazma nüshalarında Besmele'den sonra künye ve nisbeleri ile birlikte hocalarının, kitabın bizzat müellifine kadar varan hocalarının hocaları bulunan kimselerin isimlerini yazmak hususunun talebelerine tavsiyeye şayan olduğunu kabul ettiler. Bir yazmanın hâtime ve hâmişinde bulunan bu gibi bir tafsilât, modern âlim için son derece önemlidir.⁵³

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan isnad tenkidi, diğer milletlerde eşine rastlanmayacak bir tarzda uygulanmış olup, Müslümanlara has bir sistem olarak önemini korumuştur.

1. Ravi Tenkidi

Hadiste isnad sisteminin uygulanması ile birlikte ve hatta isnad uygulamasının yaygınlaşmasından önce de ravilerin durumunun tetkikine gerek duyulduğu ve böyle bir değerlendirmenin yapıldığı söylenebilir. Hadis rivayet eden ravilerin şahıslarında, rivayet ettikleri hadislerin kabul edilebilmesi için bazı şartlar aranır. Bu şartlardan herhangi birisinin o ravide bulunmaması, hem ravinin zayıf addedilmesine, hem de rivayetinin reddine sebeptir. Ravilerin durumu, birincisi adalet ve ikincisi de zabt olmak üzere iki başlık halinde değerlendirilmektedir. Ravilerin bu şekilde güvenilirliklerini inceleyen Hadis ilmine Cerh ve Ta'dil ilmi denilmektedir.

Hadis tarihi kaynakları incelendiğinde cerh ve ta'dil hareketinin doğuşu ve daha sonra ayrı bir Hadis ilmi haline gelmesinin iki ana sebebi olduğu anlaşılır: İnsan zaafı ve hadis uydurmacılığı. Kur'an'a göre insanoğlu canlıların en mükemmeli olmakla birlikte⁵⁴, günah işleme, hata yapma, unutma ve yanılma gibi beşeri arızalardan korunmuş değildir.⁵⁵ Cerh ve Ta'dil ilminin ortaya çıkışını hazırlayan ilk ve en önemli sebebin, ravilerin bu tür beşeri zaafı olduğu söylenebilir.

Başlangıçta nitelik ve nicelik bakımından son derece sınırlı bir çerçevede kalan cerh ve ta'dil faaliyetleri, fitne olayının patlak vermesinden sonra yeni boyutlar kazanarak değişik bir aşamaya girmiştir. Yalancılık ve çeşitli amaç ve tezahürleriyle hadis uydurmacılığının ortaya çıkmış olması bu ilmin gelişmeye başlamasının diğer bir önemli sebebidir.⁵⁶

Kısaca hadislerin rivayetinde bazı şartlar arandığı gibi rivayet edecek kişilerde de hem kimlik hem de kişilik olarak birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Bunlar adalet ve zabt özellikleri olarak sınıflandırılmıştır. Adaletten murat, ravinin din işlerinde tam istikamette olması, fık ve fücûrdan uzak bulunmasıdır. Bu da toplum nazarında âdil olarak tanınması ile veya ilim ehli arasında şöhret bulmasıyla

53 Muhammed Zübeyr Sıddıki, *a.g.e.*, s.125,126.

54 et-Tin, 95/4.

55 en-Nisa, 4/28.

56 Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi Cerh ve Ta'dil İlimi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.27.

belirlenir.⁵⁷ Zabt ise, bir ravinin, işitmiş olduğu hadisi, aradan uzun zaman geçmiş olsa bile, dilediği anda hatırlayabilecek bir şekilde belleyip hifz etme yeteneğine sahip olmasıdır.⁵⁸

Ravilerin cerh edilmesine yol açan sebepler çok olmakla birlikte, bunlar genel olarak on başlık halinde ele alınmaktadır: Kizb, töhmet-i kizb, fuhş-ı galat, gaflet, fisk, vehm, muhâlefet, cehâlet, bid'at, sû-i hifz.⁵⁹ Cerh, kısaca hadislerin dış etkilerden korunabilmesi ve mümkün olduğunca eksiksiz ve yanlışsız rivayet edilebilmesi için geliştirilmiş önemli bir usuldür. Yukarıda sayılan kusurlar, herhangi bir ravinin hadis rivayet etmeye ehil olmadığını ortaya koyacak prensiplerdir.

Ayrıca cerh ve ta'dil de birtakım kaideleri bulunmaktadır: Cerh ve ta'dil bu işi bilen, işin ehli tarafından yapılmışsa kabuldür. Ta'dil sebep zikredilmeksizin de kabul edilir. Cerh ve ta'dil konusunda, işin ehli olan bir kişinin sözü de yeterlidir. Bir ravi hakkında cerh ve ta'dil bir araya gelirse, cerh takdim edilir. Sikanın isim vermeksizin, "bana sika söyledi" demesi, şeyhini ta'dile yetmez. Âdil olan kimsenin ismini verdiği kişiden rivayeti o kişiyi ta'dil manasına gelmez. Âlimin rivayet ettiği hadis ile amel etmesi ne hadisin sıhhatine, ne de ravilerin ta'diline hükmetmektir. Meçhul olan kişinin rivayetleri merdûdttur. Ârif olan köle ile kadınların ta'dili makbuldür. Kendisi ve adaleti bilinen, fakat ismi ve nesebi meçhul olan ravi ile ihticac edilebilir. Fiskından tevbe eden kimsenin rivayeti makbuldür. Hadis rivayeti için ücret alan kimsenin rivayeti kabul olunmaz. Hadis dinlemede gevşeklik gösterenin rivayeti alınmaz. Baliğ olan Müslümanın, İslam ve buluğundan önceki zamana ait rivayeti kabul olunabilir.⁶⁰

Yukarıda sayılan hususlardan da anlaşılacağı gibi, hadis âlimleri, ravinin dinen güvenilir kimse olmasını gerekli bir şart olarak kabul etmişlerse de, yeterli görmemişler ve bu nedenle, dindarlıklarıyla meşhur pek çok ravinin, ilmi güvenilirlikleri olmadığı gerekçesiyle rivayetlerini kabul etmemişlerdir.⁶¹

Klasik hadis usulünde üzerinde önemle durulan belli başlı konular bunlar olmakla birlikte muhaddisler ayrıca metinle ilgili hususlar üzerinde de durmuşlardır.

2. Metin Tenkidi

Bu bölümde hadis ilminde, ilk zamanlardan itibaren metinlerin değerlendirilmesinde başvurulan esaslara değinmek istiyoruz.

57 el-A'zamî, *Menhec*, s.25,29.

58 Koçyiğit, *a.g.e.*, s.45,46; Karacabey, *a.g.e.*, s.148-154.

59 Ahmet Nâim, *a.g.e.*, I, 282-327; Koçyiğit, *a.g.e.s.* 44-53; Karacabey; *a.g.e.*, s.156-165.

60 Ahmet Nâim, *a.g.e.*, I, 365-389; Aşıkutlu, *a.g.e.*, s.139-144; Ayrıca bkz. es-Subkî, Ebu Nasr Abdulvehhab Takıyyüddin, *Kâidetü'n-fic-Cerh ve't-Ta'dil ve Kâidetü'n fi'l-Müerrihin*, 2.baskı, Kahire, h.1398,m.1978, s.9 vd.

61 Aşıkutlu, *a.g.e.*, s.99.

Hadislerin metinleri ile ilgili değerlendirmelerin daha baştan beri yapıldığı bilinen bir gerçektir. Hatta tarih bakımından, metin tenkidinin isnad tenkidinden bile önce olduğu söylenebilir.⁶² Hadis metinlerinin doğru anlaşılmasına Hz. Peygamber (sav) büyük önem vermiş, yanlış anlaşılması durumunda hemen müdahale etmiştir. Henüz isnad uygulamasının tam olarak başlamadığı dönemde bile Sahabe'nin hadis naklinde birtakım şartlar ileri sürdüklerini yukarıda belirtmiştik. Sahabe döneminde kullanılan metin tenkidi ile ilgili usulleri şu şekilde özetleyebiliriz: Sünnetin Kur'an'a arzı, sünnetin sünnete arzı, ihtilafli iki hadisten birinin başka rivayetlerle desteklenmesi, rivayete konu olan olayı yaşayan kişinin görüşünü tercih etme, olayın birkaç defa meydana geldiğinin tespit edilmesi, sünnetin akla arzı.⁶³

Bu esaslar sahabe döneminden itibaren kullanılan temel metin tenkidi kriterleridir: Hz. Peygamber'in, Kur'an'a muhalif söz söylemesi veya ayetlerin hükmüne ters düşen herhangi bir davranış içerisinde olması mümkün olmadığından birinci prensip olarak Kur'an'a arz göz önünde bulundurulmuştur. Sahabe, Kur'an'ı birinci kaynak kabul etmiştir. Nitekim Abdullah b. Ömer'in rivayet etmiş olduğu, "ölü, yakınlarının ağlaması sebebiyle azap görür"⁶⁴ hadisini, Hz. Aişe, yanlış anlaşıldığı gerekçesiyle reddetmiştir. Hz. Peygamber'in bunu bir Yahudi cenazesi hakkında söylediğini ifade etmiştir.⁶⁵ Burada konumuz açısından önemli olan nokta Hz. Aişe'nin, görüşünü temellendirirken bir Kur'an ayetini kendine delil göstermesidir: "Size Kur'an yeter. Orada "hiç kimse başkasının günah yükünü üstlenmez"⁶⁶ buyruluyor."⁶⁷

Sahabenin hadisler konusunda göz önünde bulundurmuş oldukları bu gibi hususlara ilişkin çok sayıda örnek bulmak mümkündür.⁶⁸ Burada dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır: Hadislerin, Kur'an'a aykırı olamayacağı gerçeğini kabul etmek, sünnetin, Kur'an'da açıkça belirtilmeyen konularda yeni bir hüküm koyamayacağı anlamına gelmemektedir. Ayrıca, arz edilecek hadisin muhtevası çok önemlidir. Hadisin doğru anlaşılıp anlaşılmadığının netliğe kavuşturulması gerekmektedir. Arz işlemi muhkem ayetlere yapılmalıdır. Bu gibi hususlara dikkat edilmeden yapılacak Kur'an'a arz işlemi sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına engel teşkil edecektir.⁶⁹

Sahabenin kullanmış olduğu diğer tenkit ilkesinin de sünnete arz olduğunu görmekteyiz. Çünkü sahih hadislerdeki üslubu bilinen ve uzun yıllar insanların

62 Hatipoğlu, *İslami Tenkit Zihniyeti*, s.63.

63 ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s.54-82; Muhammed Tâhir el-Cevâbi, *Cuhûdu'l-muhaddisîn fi nakd-i meini'l-hadisî'n-nebeviyyi eş-şerîf*, Tunus, 1986, s.459,468.

64 Müslim, Cenâiz, 16.

65 Müslim, Cenâiz, 22.

66 En'âm, 6/164; İsrâ 17/15; Zümer, 39/7.

67 Müslim, Cenâiz, 22.

68 Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 150,180.

69 Keleş, *a.g.e.*, s.15,155.

arasında yaşadığından; hem ibadet hem de insan ilişkilerindeki davranışları gözlemlenen Hz. Peygamber'in bu yönlerine aşına olunduğunda, neleri nasıl söyleyeceği veya yapabileceği hakkında belirgin bir kanaate ulaşılabılır.⁷⁰

Yine Sahabe, sünnetin akla arzını da önemli bir ilke olarak kabul etmiştir. Aşağıda ifade edileceği gibi daha sonraki devirlerde de hadislerin akla aykırı olması, vaz' alâmeti olarak görülmüştür. Ancak, bu prensip, akıl kavramının kapalılığı, birden çok anlam içermesi ve insanlar üzerinde bilinmezliğinden kaynaklanan gizemli gücü nedeniyle, belli kişi, grup veya mezhep tarafından zaman zaman uygun olmayan şekillerde kullanılmıştır. Bu itibarla akla arz işlemi yapılırken, akıl kavramının, birden çok anlamda kullanılması, tarih boyunca mutlak bir aklın olmaması ve her toplumun kendi ahlak biçimini inşa ettiği gibi, akıl anlayışlarını da inşa ettiğini dikkate almak gerekmektedir.

Bu ilkeyi ayrıntılı olarak değerlendiren Ünal, bu konuda sonuç olarak şöyle demektedir: "Aklen muhal olan herhangi bir söz veya olgu, Hz. Peygamber'e isnad edildiğinde, haber akla aykırılık nedeniyle reddedilmelidir. Ancak kendi şart ve ortamında vukuu imkansız olmayan hadiselerle ilgili rivayetleri, akla aykırılıkla reddetmek, tevili mümkün olduğu sürece, genel kabul gören bir tutum olmayacağı gibi, sağlıklı bir sonuca da iletmeyecektir. Bu durumda onları, belli bir döneme ışık tutan tarihî vesikalar olarak değerlendirmek ve Hz. Peygamber'in mesajını anlamada birer vasıta olarak kullanmak yerinde olacaktır."⁷¹

Yukarıda kısaca değerlendirilmiş olan bu prensipler daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Tâbiî neslinde hadis tenkidi ile ilgili çalışmalar hatırlandığında ilk akla gelen faaliyetler arasında; isnad uygulamasının daha net ortaya çıkması ve bu çalışmanın sistemleştirilerek geliştirilmesi yer almaktadır. Tenkit sisteminin yerleşmesi ile birlikte metin ile ilgili tenkit noktaları da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunları muhaddislere göre şu şekilde sıralamak mümkündür: Sünnetin Kur'an'a arzı, sünnetin değişik rivayetlerinin birbirine arzı (idrâc, ıztırâb, kalb, tashif, tahrif, ziyâde), sünnetin sünnete arzı, hadis metinlerinin tarihî bilgilere arzı, hadisin lafzının ve manasının bozuk olması, hadisin dinî esas ve kesin kaidelere aykırı olması, hadisin münker ve muhâl bir şeyi içermesi.⁷²

Yukarıda sahih hadisin muhaddisler tarafından yapılan tarifinde özellikle şaz ve illet üzerinde durulması da metin ile ilgili hususları kısmen içermektedir. Muhaddislere göre bir hadisin metninin güvenilir kabul edilmesinde senedin sahih olmasının büyük önemi vardır. Bununla birlikte, bazı hadislerin senedleri sahih olmakla birlikte, metinleri ya sahih kabul edilmemiş ya da sahihliği konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Yani hadisin senedinin sahihliği metninin de her zaman sahih olmasını gerektirmeyeceği açıkça ifade edilmiştir.⁷³

70 Karacabey, a.g.e.,s.243,

71 Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu (Akla uygunluk-akla aykırılık)*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999, s.175,176.

72 ed-Dümeyni, a.g.e., s.102-285; el-Cevâbi, a.g.e., s.484,493.

73 Bak. Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ömer, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Mevzûât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 99, 100.

Bu gibi temel prensipleri kabul etmeleri bakımından muhaddislerin, bir hadis metninin incelenmesi esnasında Kur'an'a, sahih hadislere/sünnete, akla, tarihî hadiselerle, vb. özellikle dikkat ettiklerini söylemek mümkündür.⁷⁴ Bununla beraber muhaddislerin hadisleri değerlendirmelerinde daha ziyade isnad üzerinde durdukları hususu da genel olarak kabul edilmektedir. Bu hususa Ünal şu şekilde değinmektedir:

“Başlangıçta raviler, kimden hadis aldıklarına dikkat etmekle birlikte, hadislerin kabulünde, metin merkezli bir anlayışın hâkim olduğu, inkârı mümkün olmayan bir vâkiadır. Fakat zamanla, İslam karşıtı haberlerin yanında naslarla görünüşte çatışmayan haberler de uydurulmuştur. Bununla birlikte te'vil geleneğinin yerleşmesi, metinle ilgili problemlerin yorumlanarak ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Böylece teorik olarak kabul edilmekle birlikte, pratikte metinle ilgili kriterler atıl kalmaya başlamış ve sened ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan, “hadisler sadece senedlerine bakılarak kategorize edildi” demek, netice itibarıyla doğru olmakla birlikte, tarihin doğru okunması olarak kabul edilemeyecektir.”⁷⁵

Hadis metnlerinin değerlendirilmesinde mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir ilim dalı da Fıkıh'tır. Fâkihler sened tenkidinde bazı ilave şartlar istemiş olmakla beraber, özellikle metin üzerinde durmuşlardır: Onların metin tenkidi ölçülerini de şöylece sıralayabiliriz:

Sünnetin Kur'an'a arzı, sünnetin sünnete arzı, sünnetin icmaa arzı, sünnetin sahabe uygulamasına arzı, sünnetin kıyasa arzı, sünnetin genel esaslara arzı, haber-i vâhidin insanların sıkça karşılaştıkları hususlara arzı.⁷⁶

Klasik Hadis ve Fıkıh usulünde, hadis metnlerini değerlendirmede başvuru esasları bu şekilde özetledikten sonra, şunları söyleyebiliriz: Hadis tenkit faaliyetleri her devirde ihtiyaçlar doğrultusunda devam etmiştir. Resûlullah'ın (sav) hayatında gerektiğinde bizzat kendisine sorma şekliyle başlamış, O'nun (sav) vefatından sonra da öncelikli olarak Kur'an-ı Kerim ve sünnete arzetme usulleri çerçevesinde devam etmiştir. Fitne olayları olarak bilinen hadiseler neticesinde bunlara ek olarak hadis rivayet eden kişilerin kimliklerinin araştırılması daha da önem kazanmıştır. Daha Sahabe döneminde başlayan, hadis alınacak insanlar konusunda titiz davranma geleneği, belli bir süre sonra zorunluluğa dönüşmeye başlamıştır. Neticede isnad sistemi bir düzene girmiş ve hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Hadisler sened ve metinden meydana geldiğinden neticede yapılan tenkitler de bu çerçevede, sened ve metin tenkidi diye iki ayrı kısımda incelenmeye

74 Bak. El-Haibü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, , *el-Kifâye fi Ulûmî'r-Rivâye*, Haydarabad, 1358, s.432; İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, I,106; İbn Kayyim el-Cevzi, *el-Menârü'l-Münif fi's-Sahih ve'z-Zaif*, terc. Muzaffer Can, İstanbul, 1992, s.50-96.

75 Ünal, *a.g.e.*, s.339.

76 ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s.274-391; el-Idlebi, *Menhec*, 145-310; ayrıca metin tenkidi esasları için bak. Salahattin Polat, “Hadiste Metin Tenkidi(I,III)”, *Erciyes Üniv. İ.F.Dergisi*, sayı, 6, Kayseri, 1989 ve s.8, Kayseri, 1992.

başlanmıştır. Tarihî süreçte hadis tenkit faaliyetlerinin metin tenkidi ile başladığı kabul edilmekle beraber zamanla sened tenkidi hakkındaki çalışmalar daha fazla ön plana çıkmıştır. Bununla beraber, metin tenkidi ile ilgili kriterler sayılırken de belirtildiği gibi, metin tenkidinin nasıl yapılabileceği konusunda da yeterli kaynak bulunmaktadır.

C. Tarih Tenkidi ile Hadis Tenkit Metodunun Karşılaştırılması

Tarihin tanımından da anlaşılacağı üzere Hadis ilmi ve Tarih ilminin sahaları bir açıdan müşterektir. Yani her ikisinde de müşâhede etmediğimiz olaylar incelenir. Yukarıda da işaret edildiği gibi hadis nakli konusunda Müslümanlar arasında daha ilk başlardan itibaren özel bir gayret gösterilmiştir. Hadis rivayetinde araştırma ve inceleme faaliyetleri sahabe zamanında başlamış, bu çalışmalar zamanla sistemli hale gelmiştir.

İslam'ın doğuşundan itibaren Müslümanların, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine büyük ilgi duydukları bir gerçektir. Bu ilgi neticesinde hadisler, tedvin ve tasnif edilerek elimizdeki Hadis eserleri meydana gelmiştir. Bu hadisler arasında O'nun ibadet, muamelât ve ukûbâta ait sözleri bulunduğu gibi, ahlâkına, şemâiline, Mekke ve Medine hayatına ve gazvelerine ait haberler de yer almaktaydı. Tedvin devri başladığında, bazı müellifler, Hz. Peygamber'in dinle ilgili hadislerini toplarken, bazıları da, Mekke ve Medine'deki yaşayışı, Peygamberlikten önce ve sonraki şahsî hayatı, fiil ve davranışları, ahlâkı, kısacası sîreti ve gazveleri ile ilgili haberleri topladı. Bu haberler, Müslümanların alışık oldukları hadis görünümünde nakledildiği için, daima onları nakledenlerin isimlerini ihtiva eden birer isnad zincirine bağlanmış ve mevsûkiyetleri de, umumiyetle, bu isnadlarda yer alan nakilcilerin güvenilir olup-olmamları ile tespit edilmiştir.⁷⁷

Netice itibarıyla, hadislerin tedvin ve tasnif edilmesi, aynı zamanda İslam Tarihi'nin de kaynak malzemesinin toplanması neticesini vermiştir. Şüphesiz Hz. Peygamberin hayatı ve İslam'ı uygulayışı hakkında doğrudan bilgi kaynağı olan hadisler özellikle Siyer ve Meğâzî'nin, genellikle de İslam Tarihi'nin kaynaklarından birini oluşturmuştur. Hadisler hem pek çok tarihî olayı içerir hem de İslam Tarihi haberlerinin kaynaklarından birini meydana getirir.⁷⁸ Bu bakımdan İslam Tarihi bilimi, Hadis ilminin içinden çıkan ve onun tenkit ve tevsik usullerinden yararlanarak gelişen bir branş olarak görülür.⁷⁹

Hadis ilminde geliştirilen cerh ve ta'dil anlayışı, kısaca hadis tenkit sistemi bir çok tarihçinin rivâyetçilik anlayışında etkili oldu.⁸⁰ Fakat hadisçilikte gösterilen titizlik, tarihî rivayetlerin toplanmasında gösterilemedi. Dolayısıyla

77 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 208.

78 Hizmetli, *a.g.e.*, s.9,10.

79 Sezgin, *a.g.m.*, s.19; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.208; Chick Bouamrane, "İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, 1988, c. 30, s. 247.

80 Togan, *a.g.m.*, s.43.

Tarih kitaplarında tenkitçilik gerektiği gibi işlemedi, tenkid ve terkiib an'anesine dayanan bir Tarih metodolojisi geliştirilemedi.⁸¹

Bununla birlikte, başlangıçta olayları zabt ve tesbit etmekten ibaret olan İslam Tarihçiliği zamanla bazı değişiklikler geçirdi; özellikle İbn Haldun (v. 808/1405)'la birlikte yeni bir çağa girdi. Olayları sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönlerden de değerlendirme yoluna giden ünlü Tarihçi ve Sosyolog, milletlerin tarihî mukadderâtı ile sosyo-kültürel yapıları arasında güçlü bağlar olduğunu tespit etti.⁸² Tarih metodu hakkında ilk görüş beyan eden âlimlerden Kafiyeci (v. 879/1474) de, bu konuda önemli açıklamalar ileri sürmüştür:

Ona göre tarih tenkidi konusunda vurgulanması gereken, tarihçinin tarihsel olaylar hakkında konuşabilmesi için öncelikle bir referansa, dayanağa, devraldığı bir otoriteye sahip olması gerekir. O Hadis Usûlü'ndeki "sened" yerine "müstened" ke-

limesini kullanır. Kaynak olma vasfına sahip, tarihçiye geçmiş hakkında konuşma yetkisi veren bütün vesikalar ve kalıntılar, tarihçinin dayandığı otorite anlamına gelen "müstened" in kapsamına girer.⁸³

Yine Kafiyeci, tarihçinin otorite devralmasının yolları olarak Hadis Usûlü'ndeki "tahammülü'l-ilm" denilen ilim alma yöntemlerini önerir.⁸⁴ Onun eseri bir bütün olarak incelendiğinde Tarih tenkidi konusunda şu hususlar üzerinde durduğu görülür:

- 1- Hadis tenkidi yöntemleri Tarih için de geçerlidir.
- 2- Hadis tenkidi yöntemlerinden biri olan cerh ve ta'dil yöntemini Tarih tenkidinde de kullanılmalıdır.
- 3- Tarihsel bilginin mantıksal tasnifi yapılmalıdır.
- 4- Dinî ve ahlakî deliller, bizim tarihsel haberler konusunda gerçeğe bağlı kalmamızı zorunlu kılmaktadır.

Bütün bu hususlar ve günümüzde kullanılan Tarih tenkit sistemleri beraber ele alınıp, karşılaştırıldığında, Tarihçilerin usulleri ve Hadisçilerin tenkit sistemleri arasında birçok ortak noktada benzerlik ve farklılık tespit edilebilir. Ancak Tarih metodolojisinde, diğer sosyal bilimlerde de olduğu gibi çeşitli akımlar ve bu akımların kendilerine mahsus özellikleri ve uygulama alanları vardır. Dolayısıyla Tarih araştırmalarında belirli bir dönemde tamamen hâkim olmuş ve tam anlamıyla

81 Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.15.

82 Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.22; Chick Boumrane, *a.g.m.*, s.271.

83 el- Kâfiyeci, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *el-Muhtasar fî İlmi't-Târih*, (F. Rosenthal, İlmu't-Târih İnde'l-Arab, Araççaya çeviren. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1983, eserinin 325-370 sayfaları arası); ayrıca bkz. Şulul, *a.g.m.*, s.235.

84 el- Kâfiyeci, *a.g.e.*, s. 325-370; ayrıca bkz. Şulul, *a.g.m.*, s.236.

bütün araştırmalarda uygulanan tek tip bir usulden bahsetmek imkânsızdır.⁸⁵ Bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi özellikle Batı'da geliştirilen Tarih tenkit sistemi ile Hadis tenkit sistemi haberlerin ve tarihî bilgilerin doğrusunu tespit edebilme amacına yönelik yapılmış çalışmalardır. Neticede güvenilir ve sağlam doğru bilgiye ulaşmak hedeflenmektedir. Fakat üzerinde önemle durulması gereken husus Hadis'te araştırma ve inceleme işleminin çok erken devirde vücut bulmaya başlaması ve Hadis'in müslümanlar nazarındaki özel öneminden dolayı ayrıcalıklı olmasıdır. Neticede bir karşılaştırma yapacak olursak şu hususlara dikkatimizi çekmektedir:

- Tarihçi, dış ve iç tenkit yoluyla, belli bir kaynak veya şehadetin kaynağını, gerçek manasını araştırır. Bu nokta Hadis'te de çok önemlidir. Hadisin teşri' ehemmiyetinden dolayı bu hususun ayrı bir önemi vardır ki, bu kaynak ya Resûlüllah, ya sahabe veya tabiidir. Bu noktada tarihçiler, kaynağı bilinmeyen (anonim) şehadete de önem verirler. Bu ise, Hadis için geçerli değildir.⁸⁶ Hadis ilminin temel uğraşı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının raviler aracılığıyla güvenli bir şekilde sonraki nesillere ulaştırılmasıdır. Bu konuya başından beri gereken önemi vermişler, hadis alma ve nakletme konusunda çok hassas usûller ortaya koymuşlardır. Tarih ilminde ise tarihçiler, geçmişe ait bir inceleme konusunun seçiminde serbest oldukları gibi incelenen konularla ilgili delil ve bilgi bulmakta da sınırlı imkânlarla sahiptirler.⁸⁷

- Rivayet usûlünde, belli şartlarla manen ve muhtasar rivayete cevaz vermelerine rağmen muhaddisler tarafından lafzen rivayete ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle hadisler yazıya geçirildikten sonra lafzen rivayete daha da önem verilmiş, rivayetlerde tasarruf yapılması uygun bulunmamıştır.⁸⁸ Tarih'te de hareket noktası kaynaklardır. Bunları kısaca yazılı kaynaklar, kalıntılar, sözlü kaynaklar ve tarihle ilgili yapılan araştırma, inceleme çalışmaları ve yayınları şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlardan ilk ikisi Tarih kaynakları arasında büyük öneme sahip olmakla beraber, eski devirlere doğru gidildikçe azalmaktadır.⁸⁹ Bilimsel tarihçilikte araştırmak, incelemek, keşfetmek, düşünmek, düşündürmek, fikir üretmek ve fikir ürettirmek esastır. Bunun için de, yalan ve yanlıştan uzak, bilgi ve bilinç temeline dayalı anlatımların, görme ve işitmeye dayanan bilgilerin büyük bir değerı vardır. Doğru bilgiye ulaşmak için, mevcut bilgiler, rivayetler, haberler ve onlara dayalı olay anlatımları, "Tarih tenkit sistemi ve usulleri" çerçevesinde eleştiriye tabi tutulup; her yönüyle irdelenmesi ve sebep ve sonuçların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Fakat eski Tarih kaynakları

85 Tekines, a.g.m., s.8.

86 Reem Azzam, "Hadis Kritiği ve Hadis Metodolojisiyle Modern Tarih Metodolojisinin Mukayesesi", (çev. Halil Kilercioğlu), *Yeni Ümit Dergisi*, Temmuz-Eylül, 2002, sayı.57, s.10.

87 Tekines, a.g.m., s.25.

88 Abdullah Hikmet Atan, *Mâna ile Hadis Rivayeti*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul, s.432,435.

89 Güler, İbrahim, *Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2005, s.67.

genellikle böyle bir özellikten yoksun oldukları içindir ki, çoğunlukla doğru-yanlış demeden, her türlü rivayeti ve malûmâtı ihtiva etmektedirler.⁹⁰

- Hadisçilerde hadisin bütün varyantlarını toplama geleneği çok yaygındır. Hatta hadisler varyant sayısına göre de ayrıma tabi tutulmuş ve tek varyantı olan hadise şüphe ile bakılmıştır. Hadis tenkidi yapan bir muhaddis, aynı konuda rivayet edilen bütün metinleri yahut hemen hemen ilgili tüm hadisleri bir araya toplamak ve onları dikkatli bir şekilde birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle ravilerin zabt yönünden durumlarına karar verir. Tabiûn âlimlerinden Eyüp es-Sahtiyânî şöyle der: Şeyhinin kusurlarını öğrenmek istiyorsan, o zaman diğer şeyhlerin meclislerine de iştirak etmelisin.⁹¹ Muhaddisler İslam'ın ilk günlerinden itibaren bu metodu uygulamaktaydı. Karşılaştırma metodu birçok yöntemle yapılırdı. Aşağıdaki yöntemler bunlardan bazılarıdır: 1-Bir şeyhin ayrı ayrı talebelerinin hadisleri arasında karşılaştırma yapma. 2-Değişik zamanlarda bir ravinin kendi ifadeleri, hadisleri arasında karşılaştırma yapma. 3- Sözlü rivayetlerle yazılı belgeler arasında karşılaştırma yapma. 4- Hadisle ilgili Kur'an ayetleri arasında karşılaştırma yapma.⁹²

Karşılaştırma metodu Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Ebu Hureyre (ra), İbn Abbas (ra) ve sonraki muhaddisler tarafından çok sık kullanılmış bulunmaktadır.⁹³

- Rivayetlerde güvenilirlik ve sağlamlık, hadisçiler için de tarihçiler için de önemlidir. Fakat tarihî bir hadiseyi nakleden kişi çoğu zaman bunu inceleyecek olan tarihçiyi aklına getirmez, hatta bunun Tarih'e malzeme olacağını da düşünmez ve dolayısıyla dikkatsiz davranabilir. Hadis ilminde ise durum böyle değildir. Hadis, aynı zamanda teşrî kaynağı olduğundan hadis ravileri, hadisleri naklederken, hadisçiler ölçüsünde, hatta daha da öte dikkat göstermişlerdir.⁹⁴

Rivayetlerin diğer rivayetlerle terkip edilmeden ve yorumlanmadan nakledilmesi Hadis ve Tarih ilmi arasındaki temel farklardan biridir. Hadis rivayetinde kendi görüşlerini ve değerlendirmelerini karıştırmama ilkesi hadisçiler için çok önemlidir. Muhaddisler hadislerle ilgili yorumlarını ya bâb başlıklarında zikretmişler ya da hadislerin kitap içindeki diziliş ve sıralanışları ile çözüm yollarına işaret etmekle yetinmişlerdir. Tarihçiler ise bir olayla ilgili topladıkları haberleri kendi yorum ve tasvirleriyle birlikte bir terkip içinde sunmuşlardır. Tarihçi, kaynaklara ne kadar bağlı olursa olsun olayları belirli bir düzen ve tutarlı bir anlatım içinde takdim etmek zorundadır. Tarihî olaylar tarihçinin kurgusu ile anlamlı bir bütün teşkil edecek şekilde ortaya çıkmaktadır.⁹⁵

90 Hizmetli, *a.g.e.*, s.4.

91 Dârimî, *Sünen*, I, 152.

92 el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s.85.

93 el-A'zamî, *Menhec*, s.50-59.

94 Reem, *a.g.m.*, s.11.

95 Tekineş, *a.g.m.*, s.28.

- Hadis tahammül ve edâ konusunda hadisçilerin öne sürdükleri şartlar yukarıda anlatılmıştı. Yine cerh ve ta'dil konusundaki hassasiyetleri bilinmektedir. Hatta yazı malzemelerinin incelenerek belgenin orijinalitesini tespit gibi çok modern sayılan bir usul bile hadisçilere yabancı değildir. "Şüphelendiğim bir kısım vardı. İncelediğimizde bu kısmın taze mürekkeple yazılmış olduğunu gördük" gibi ifadelerle Hadis literatüründe sıkça rastlamak mümkündür.⁹⁶ Yani hadisçiler kimi hallerde tarihî bilgileri gözden geçirerek; yazılı belgeleri, yazıda kullanılan mürekkebi ve kâğıt çeşidini kontrol ederek yapılan tahrif ve asılsız beyanları açığa çıkarmışlardır.⁹⁷ Tarihçiler de aynı şekilde, ellerine geçen evrakın tarihini tespit etmek ve o evrakta kullanılan mürekkep ve boyayı incelemek için kimyevî testler geliştirmişlerdir.⁹⁸ Ayrıca belge içindeki bilgileri gerektiğinde en ince ayrıntısına kadar araştırmışlardır. Örnek verecek olursak: Hz. Peygamber'in Hayberli Yahudilerden cizyeyi kardırdığına dair Yahudiler, bir yazı ortaya çıkardılar. Devrin veziri bu yazının doğruluğunu tespit için el-Hatîb el-Bağdâdî'ye götürdü. O, bu belgeye bakarak bunun sahte olduğunu ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, bu belgede şahit gösterilen Hz. Muaviye, Hayber'in feth edildiği gün henüz Müslüman olmamıştı. Zira Muâviye, Hayber'den sonra Mekke'nin fethedildiği yılda Müslüman olmuştu. Yine Sa'd b. Muâz'ın da şahitliği vardı. Halbuki bu zat da, Hayber'in fethinden iki sene önce ölmüştü.⁹⁹

Hadisçiler metinlerde geçen garip kelimeler, lafızların gramer ve edebi yönden tahlilleri, isimlerin okunuş incelikleri vb. gibi müstakil ilim dallarında birçok eserler yazmışlardır. Tarihçinin ise böyle tahlil edilmiş ve çözülmüş, yazıldığı devrin anlayışına göre yorumlanmış vesika metinleri elde etme şansı hemen hemen hiç yok gibidir.¹⁰⁰

Yukarıda da işaret edildiği gibi hadisçiler hadislerin alınması ve rivayet edilmesinde semâ', arz, icâzet gibi çeşitli usuller geliştirmişler ve bu konularda çok derinlemesine kurallar koymuşlardır. Ayrıca muhaddisler imlâ sistemini geliştirmişlerdir. Okıç'ın de işaret ettiği gibi Şark'ta sık sık rastlanan bu hususa Garp'ta nadiren rastlanır.¹⁰¹ İmlâ, bir eserin, müellifi tarafından bizzat yazılmayıp diğer bir şahsa veya müteaddit şahıslara dikte ettirilmek suretiyle meydana getirilmesidir. Bu nevi eserler imlâ edildikten sonra, birkaç defa müellifin kontrolü altında tashih edilirdi. Böylece bir eserin, aynı zamanda birkaç orijinal nüshası vücuda getirilmiş olurdu. Büyük camilerde veya halka açık imlâ yerlerinde, müderrisin sesini duyurmak için müstemliler, yani en uzak yerlere müderrisin sesini duyurmakla vazifeli kimseler dahi bulunurdu.¹⁰² İmlâ sistemi İslamiyetin ilk senelerinde zuhür

96 el-A'zamî, *Menhec*, s. 99; Polat, *Hadiste Metin Tenkidi* (I), s.120,121.

97 el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 96.

98 Reem, *a.g.m.*, s.10.

99 M. Accac, el-Hatip, *es-Sünne*, s.245, 246.

100 el-A'zamî, *Menhec*, s.100.

101 Okıç, *a.g.e.*, s.94.

102 Okıç, *a.g.e.*, s.94; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s.85,86.

etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) kâtiplerine Kur'an dışında, diplomatik ve diğer vesikalari da dikte ettiği bilinmektedir. Aynı sistem sahabiler ve sonraki nesil tarafından da kullanılmıştır. Hatta Abbasi halifelerinin bu toplantılara çok büyük önem verdikleri kayda değer bir noktadır.¹⁰³ İmlâ meclislerinde uyulacak kaideler, yazı tekniği gibi konularda birçok eserler de yazılmıştır. Bunlarda talebelere tavsiyeler bulunmaktadır. Hatta imlâ üzerine yazanların mürekkep, hokka, kalem, kalem kutusu, bıçak ve kâğıt gibi yazı işlerinde kullanılacak her çeşit malzeme hakkında bilgi verildiği gibi, yazı güzelliğine, harflerin açık ve büyükçe olmasına dikkat edilmesi gibi hususlar da ihmal edilmemiştir. Sayfa düzeninin nasıl olacağı, tarih verilmesi, hadisler arasına ayırt edici işaret konulması, defterin teslim edilmesi gibi hususlar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.¹⁰⁴

- Hadis ve tarih usullerinin benzer yönlerinden biri de müellif veya ravinin dürüst olup olmadığı, herhangi bir menfaat veya baskı altında bulunup bulunmadığı, haberin alındığı zaman ve mekanın tespitinin yapılması olarak ifade edilebilir.¹⁰⁵ İç tenkit olarak değerlendirilen müellifin şahsiyeti, fikirleri ve siyâsi görüşleri gibi konularda hadisçiler çok durmuşlar, bu konularda ricâl ve cerh-ta'dil eserleri vücuda getirmişlerdir. Hadisçiler iç ve dış tenkidin her ikisini de kullanmakla beraber dış tenkide öncelik tanımışlardır. Çünkü mevsûkiyeti kesin olmayan bir belgenin muhtevasını tenkitden işe başlamak hadisçiler için uzun yolu tercih etmek demektir. Tarihçinin metin tenkidine önem vermesi ise belgenin mevsûkiyetini tespit için yeterli malumât bulunmadığındandır.¹⁰⁶

Son olarak Tarih'te tenkit usulleri tespit edilmiş olmasına rağmen bunların tam olarak uygulanabildiğini iddia etmek de son derece zordur. Nitekim tarihçilerin kullanmış olduğu tenkit usullerini özetleyen Ahmed Naim, bunların asıl itibariyle Tarih ilminde uygulanmasının güçlüğüne şu şekilde işaret etmektedir: "İntikâd tarihi bir netice-i ilmiyeye vasil olabilmek için merviyât ve menkûlâtı böyle sıkı bir hâdde-i tetkikden geçirmek lüzumunu gösterir. Âlem-i medeniyette makbul ve mütedâvil bunca Tarih kitaplarının acaba kaç bu mi'yara göre ilmî sayılabilir? Vesâiki enzârî nâsa bu tarzda arz ederek Tarih yazmak evvela mâzi hakkında ma'lûmat-ı beşeriyenin pek az olduğunu itiraf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az miktarda indirmeğe razı olmak demektir."¹⁰⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi tarihçilikte önemli olan, tarafsız araştırma ve bilimsel incelemedir. Hangi inanç ve düşüncede olursa olsun, olayları, oluş tarzlarını ve kahramanlarını tam bir bilimsel tarafsızlık anlayışı ile en iyi şekilde tespit etmesidir. Ne var ki, bu temel ilkeye bağlı kalarak Tarih yazarlar oldukça azdır. Tarihle uğraşanların çoğunluğu tarih yazıcılığında ya inanç ve ideolojilerinin

103 Okiç, *a.g.e.*,s.94.

104 Okiç, *a.g.e.*,s.99.

105 el-A'zamî, *Menhec*, s.100,102.

106 Salahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi (I)", *Erciyes Üniv. İlahiyat F. Dergisi*, sayı 6 Kayseri, 1987, s.118,123.

107 Ahmet Nâim, *Tecrid*, I,91.

ya da değişik düşüncelerin etkisinde kalmışlardır. Bazıları da kişisel duygu ve düşüncelerini, politik ve ekonomik eğilimlerini tarihe sokmuşlardır.¹⁰⁸

Tarihteki tenkit usullerinin Tarih kitapları için uygulanmasında, bu gibi zorluklara dikkat çektikten sonra, metin tenkidinin hadislere uygulanması ile ilgili olarak da son olarak şu noktaya işaret edilmesi gerekmektedir: Hadiste metin tenkidinde önemle üzerinde durulması gereken bir konu da hadislerin bazısının muhtevasıdır. Bazı hadisler muhteva olarak metin tenkidi kapsamına girmemektedir. Meselâ, hadis kitaplarındaki rivayetlerde Peygamber'in (S.A.V.) sağ tarafı üzerine yatarak uyuduğunu¹⁰⁹, yatağa girmeden önce¹¹⁰, yataktan kalktıktan sonra belirli duaları okuduğunu¹¹¹ ve su içeceği kabı sağ eliyle tutarak üç nefeste içtiğini¹¹² vb. görüyoruz. Bütün bu ifadeleri akli yöntemle inceleyecek olursak: Bir insan hem sırtüstü, hem sağ yanı, hem de sol yanı üzerine yatarak uyuyabilir. Her üç pozisyon da mümkündür. Akli melekemizi kullanarak belirli bir yatış şeklinin caiz, diğerinin caiz olmadığını söyleyemeyiz. Aynı şey dualar, su içme vb. hususlarda da söylenebilir. Bu gibi durumlarda neyin sahih, neyin sahih olmadığına ancak güvenilir görgü tanıkları ve sika raviler vasıtasıyla karar verilebilir.¹¹³

Sonuç

Netice itibariyle her iki ilim dalı da maziye inceleme noktasında biri birine benzemekteyse de aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Tarih, geçmişte yaşanmış olayları, kişileri ve kurumları inceler. Hadis ilmi ise, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) sözlerinin, davranışlarının, uygulamalarının ve onunla ilgili bütün bilgilerin tespiti, sonraki nesillere nakledilmesi ve bu esnada karşılaşılan problemlerle ilgilenir.

Hadisçiler, vâkiayı olduğu gibi naklettiklerinin bilinciyle bütün gayretlerini rivayeti korumaya sevk etmişler; tarihçiler ise geçmişe doğru seyahat ederek ya da geçmişin izlerini yakalamak için şimdiki zamanda bulunan malzemeler üzerinde kazılar yaparak, gerçeğin bir ucunu yakalayabilmeyi ümit etmişlerdir. Tarihçiler, olayları anlatabilmek için kurgudan yararlanmışlar; Hadisçiler ise, kurgu alanına girmeyerek, olguların aydınlatılmasında tarihçilere ve bilimlere her dönem yararlanabilecekleri güvenilir bir kaynak sunmaya çalışmışlardır.

Tarih ve hadis ilmi sonuçta nakillerden meydana gelmektedir ve nakillerin değerlendirilmesinde uyulacak prensipler de bir çok bakımdan müşterektedir.

108 Hizmetli, a.g.e., s.5.

109 Tirmizî, Deavât, 21, (V, 473, 474).

110 Tirmizî, Deavât, 21, (V, 473, 474).

111 Tirmizî, Deavât, 20, (V, 472).

112 Müslim, Eşribe, 105, 106, (III, 1598); Tirmizî, Eşribe, 13, (IV, 302); Ebû Dâvûd, Et'ime, 20 (IV, 144).

113 el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s.92, ayrıca bkz.: H.A.R. Gibb, "Tarih", İslam Ansklopedisi, Ankara, M.E.B.Y., XI, 784; Karşılaştırma için bkz. el-Cevâbî, *Cuhûdu'l-Muhaddisin*, s.494,495 Ayrıca bak. Ahmed Nâim, a.g.e., I, 82-97; Arslan, Ahmet, *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s.65.

Hadisleri yorumlamakta, tüm bu usulleri bir araya getiren yöntemlere başvurmak ortak çalışma alanlarının çıkmasına ve hadislerden daha farklı alanlarda da istifade etme imkanı verecektir.

Kaynakça

- Abdullah Hikmet Atan, *Mâna ile Hadis Rivayeti*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul.
- Abdulvehab Takıyyüddin, *Kâidetü'n-fi'c-Cerh ve't-Ta'dil ve Kâidetü'n fi'l-Müerrihin*, 2.baskı, Kahire, h.1398,m.1978.
- Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ömer, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 276.
- Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
- Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)*, D.İ.B.Y., Ankara, 1987, 9. baskı.
- Arslan, Ahmet, İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- Aşıkutlu Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi Cerh ve Ta'dil İlmi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ayhan Tekineş, "Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı", *Sakarya Ü.İ.F.D.*, Sayı 1, Sakarya, 1996.
-, "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 2, sayı, 2, 2004, s.15,16.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı, (Asıl Adı: Studies Hadith Methodology And Literature)*, çev. Çetintaş, Recep, Usul Yayınları, İstanbul.
-, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1982.
-, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, Usul Yayınları, İstanbul, 1998.
- Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *Hadis Usulü ve Tarihi*, U.Ü.Basımevi, Bursa, 1993.
- Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an,
- Chick Bouamrane, "İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, 1988.
- Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, sad. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976.
- Ch. V. Langiois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev.Galip ATAÇ, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- ed-Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev. İ. Çelebi, A. Bebek, A. Yücel, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Ekrem Ziyâ Umerî, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya, Esrâ Yayınları, Konya, 1990.
- Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

- Güler, İbrahim, *Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2005.
- H.A.R. Gibb, "Tarih", İslam Ansiklopedisi, Ankara, M.E.B.Y., XI, 784.
- Hasan Osman, *Menhecû'l-Bahsi't-Tarihî*, 7. baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1996.
- el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî Ulûmi'r-Rivâye*, Haydarabad, 1358.
- İbn Kayyim el-Cevzî, *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'z-Zaîf*, terc. Muzaffer Can, İstanbul, 1992.
- İbn Mâce, el-Cenâiz, 64, (1,518).
- İbn Salâh, Osman b. Abdirrahman, *Ulûmu'l-Hadîs*, Dimeşk, 1392.
- İbn Hâcer, *Nuhbetü'l-Fiker*.
- İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, Necmettin Yurtseven, *Apokrif Tarih Yazıcılığı –Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi-* Araştırma Yayınları, Ankara, 2003.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Tarih İlimi ve Bizde Tarihçilik", İst. Ün. Edeb. Fak. Tarih Dergisi, Mart 1962-Eylül 1963, İst. Edeb. Fak. Matbaası, İstanbul, 1963, ss. 1-16.
- Kâfiyeci, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *el-Muhtasar fî İlmi't-Târih*, (F. Rosenthal, İlmü't-Târih İnde'l-Arab, Arapçaya çeviren. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1983.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kübbealtı Neşriyat, İstanbul, 2001, 7.Baskı.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara, 1991, 5.baskı.
- Leon, E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev.Bahaeddin Yediylıdız, T.T.K., Ankara, 1989.
- Max Nordau, *Tarih Felsefesi (Felsefe-i Tarih)*, haz. Levent Öztürk, Ayışığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mehmed Hatipoğlu, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1962, Ankara.
- Muhammed Zübeyr Siddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi Menşei, Tekamülü, Hususiyetleri ve Tenkidi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Muhittin Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman, Ünal, Yavuz, Samsun, 2002.
- M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1959.
- Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cuhûdu'l-Muhaddisin fî Nak-i Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi eş-Şerif*, Tunus, 1986.
- Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 98,99, (IV, 1904,1905);
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi, Elazığ*, 1999.
- Reem Azzam, "Hadis Kitiği ve Hadis Metodolojisiyle Modern Tarih Metodolojisinin Mukayesesi", (çev. Halil Kilercioğlu), Yeni Ümit Dergisi, Temmuz-Eylül, 2002, sayı.57.
- Sabri Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995.
- Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
-, *Metin Tenkiki*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010.

-, "Hadiste Metin Tenkidi(I,III)", *Erciyes Üniv. İ.F.Dergisi*, sayı 6, Kayseri, 1989-92.
-, "Hadiste Metin Tenkidi (I)", *Erciyes Üniv. İlahiyat F. Dergisi*, sayı 6 Kayseri, 1987.
- Selahaddin b Ahmed el-Idlebi, *Menhecü Nakdi'l-Metn İnde Ulemâ'l-Hadisi'n-Nebevî*, Beyrut, 1983.
- Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, DİB Yayınları, Ankara, 1988.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribu'r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, 1985.
- Şulul, Kasım, "Kafiyeci'nin 8788-879/1386-1474) Tarih Metodolojisi İle İlgili Görüşleri", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII-XIV, İzmir, 2001, ss. 217-239.
- Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi Basıevi, Ankara, 1987, 3.baskı.
- Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İst. Üniv.Edeb. Fak. Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1950.
-, "Ortaçağ İslam Aleminde Tenkidi Tarih Telâkkisi", *İs. Tet. Ens.Der.*, c.1, cüz.1-4, İstanbul, 1954.
- Ünal, Yavuz, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu (Akla uygunluk-akla aykırılık)*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999.
-, "Hadis Tespit Sisteminin Doğuş ve Gelişim Seyri Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt. 1, sayı 2, yıl 2003.
-, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yayınları, Samsun, 2001.
- Yardımlı, Ali, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992.

